

ONDERZOEKSRAPPORT

Futureproof

Deep Democracy en wereldburgerschapseducatie in de klas

ONDERZOEK IN SAMENWERKING MET KRUIT EN HUMMUS

FINALE VERSIE NOVEMBER 2021

UC Leuven-Limburg

Verantwoordelijke Expertisecentrum: Elke Emmers

Projectleider/onderzoeker: Sara Gilissen, Reinhilde Pulinx

Expertisecentrum: Inclusive Society

TABLE OF CONTENTS

Situering.....	3
Exploratief onderzoek	4
Onderzoek in tijden van COVID-19	4
Doelstelling en onderzoeksvragen	5
Ondersteuningstraject.....	5
Deelnemende scholen, klassen en leerkrachten	6
Scholen	6
Klassen.....	7
Leerkrachten.....	7
Implementatie in de klas.....	9
Resultaten	11
Impact van de DD-oefenmomenten op leerlingen en leerkrachten.....	11
Vooropgestelde doelen	11
Bereikte doelen	11
Niet-bereikte doelen	12
Reacties van de leerlingen.....	13
DD-tools als ondersteuning voor WBE.....	15
Blijvende inzet van DD-tools	16
Conclusies.....	18
De stap verder	21

Wereldburgerschapseducatie (WBE) betekent op een kritische, authentieke en ernstige manier omgaan met mondiale thema's zoals migratie, klimaat, ongelijkheid, dekolonisatie. Deze thema's zijn complex en gevoelig; er bestaan uiteenlopende visies over en er zijn vaak geen eenduidige oplossingen. Deze thema's in de klas brengen kan soms leiden tot polarisatie en conflict. Het is nodig om een defensief wij-zij denken en ongenueanceerd tegenstreven te overstijgen.¹

Deep Democracy (DD) is een vernieuwende methode voor het oplossen van tegenstellingen, spanningen en conflicten met inbegrip van alle aanwezige perspectieven. DD reikt nieuwe tools aan voor dialoog, verandering en co-creatie. De tools van DD zijn niet enkel groepsdynamische tools maar kunnen in het onderwijs ook ingezet worden als vakdidactische tools.²

Spanningen en minderheidsstemmen worden bij DD niet uit de weg gegaan. Integendeel er wordt een spannende dialoog opgestart. Zowel bij wereldburgerschapseducatie als bij Deep Democracy draait het om het kritisch bewustzijn van leerlingen te verscherpen.

Het werken met DD tools voor WBE kan voor jongeren in een onderwijscontext een positieve impact hebben op:

- Inclusie: erbij horen is voor iedereen belangrijk, het gevoel deel te zijn van de groep. We gaan op zoek naar elementen die ons verbinden en luisteren ook naar de minderheid
- Bewogenheid, of betrokkenheid: We gaan op zoek naar wat ons echt in beweging kan zetten, we leren luisteren naar mekaar en ons oordeel even uit te stellen.
- Samenwerking: We leren samen naar oplossingen te zoeken, die het wij-zij denken overstijgen en ons als groep vooruit brengen.

Meer specifiek leggen we in dit onderzoeksproject een inhoudelijke focus op de twee dimensies van wereldburgerschap, met name mondiaal bewustzijn en solidariteit enerzijds en kritisch burgerschap anderzijds.

- Mondiaal bewustzijn en solidariteit verwijzen naar het bewustzijn dat mensen wereldwijd met elkaar verbonden zijn, zowel op sociaal, economisch als ecologisch vlak. We maken bovendien allemaal deel uit van de mensheid en samenwerken is nodig om een antwoord te kunnen bieden op de vele mondiale uitdagingen.
- Bij kritisch burgerschap gaat het om het kunnen en durven bevragen van bestaande regels en machtsrelaties, het erkennen en respecteren van verschillende overtuigingen en perspectieven, geïnformeerd in discussie kunnen en durven gaan.

¹ Meer informatie over de synergie tussen Deep Democracy en Wereldburgerschapseducatie [Deep Democracy – Kruit \(wijzijnkruit.be\)](https://wijzijnkruit.be)

² Meer over Deep Democracy:

Matheusen, F., 2018, Van zondebok naar zebra, Pelckmans Pro.
Matheusen, F., 2020, Rebelleren kan je leren, Pelckmans Pro.

Met dit exploratief onderzoek willen we de mogelijke relevantie en het effect van het gebruik van DD-tools voor WBE in het (basis)onderwijs onderzoeken.

Dit project werd uitgevoerd door Kruit, Kenniscentrum Wereldburgerschapseducatie; Hummus, The Art of Deep Democracy; en Expertisecentrum Inclusive Society, UCLL.³

Met het inzetten van deze tools op school en in de klas willen we leerkrachten ook ondersteunen bij het realiseren van de nieuwe sleutelcompetenties, die de Vlaamse overheid heeft vastgelegd voor de leerlingen van het basis- en secundair onderwijs – sleutelcompetenties die net inspelen op die veranderende, spannende samenleving waarin we ons met z'n allen bevinden.⁴ In het basisonderwijs sluiten de eindtermen 'sociale vaardigheden' en 'mens en maatschappij' aan bij elementen uit wereldburgerschapseducatie.⁵

EXPLORATIEF ONDERZOEK

Het onderzoek dat hieronder beschreven wordt is een kleinschalig, exploratief onderzoek uitgevoerd in vier basisscholen in Brussel en Vlaanderen. Het onderzoek werd opgestart in november 2020 en liep tot 31 augustus 2021 – midden in de COVID-19 pandemie. Het project werd opgevat als een trainings- en ondersteuningstraject voor leerkrachten in de 3de graad van het basisonderwijs.

ONDERZOEK IN TIJDEN VAN COVID-19

De keuze voor het basisonderwijs werd meebepaald door de COVID-19 pandemie: in het basisonderwijs werd in het schooljaar 2020-2021 lesgegeven in volledige fysieke aanwezigheid op school. In het secundair onderwijs was dit enkel het geval voor de eerste graad en waren de geldende hygiëne- en veiligheidsregels een stuk strenger dan in het basisonderwijs. De keuze voor het basisonderwijs doet dus geen afbreuk aan de inzetbaarheid van de DD-tools in het secundair onderwijs. Integendeel, we onderzoeken momenteel op welke manier het project kan verdergezet en uitgebreid worden naar het secundair onderwijs.

Ook al werd er in het basisonderwijs voltijds op school lesgegeven, toch waren de geldende maatregelen van die aard dat het ondersteuningstraject volledig online, op afstand moest georganiseerd worden.

³ Kruit is het kenniscentrum wereldburgerschapseducatie voor Nederlandstalig België. Kruit is een programma van Enabel, gefinancierd door de Belgische ontwikkelingssamenwerking. Kruit verenigt beleid, onderzoek en praktijk gericht op meer wereldburgerschap in het onderwijs.

Hummus, The Art of Deep Democracy is een collectief van experts gefascineerd door het leven van en in groepen en Deep Democracy. Hummus biedt trainingen, coaching, begeleidt processen en projecten op maat van groepen en organisaties.

⁴ Voor meer informatie: <https://www.kwalificatiesencurriculum.be/zestien-sleutelcompetenties>

⁵ Zie: <https://www.onderwijsdoelen.be>

Zoals hoger aangegeven, willen we met dit kleinschalig project (want beperkt in tijd, opzet en aantal deelnemende scholen) de mogelijke relevantie en het effect van het gebruik van Deep Democracy tools voor Wereldburgerschapeducatie in het (basis)onderwijs verkennen.

We willen nagaan in welke mate het hanteren van deze tools een positieve impact heeft op de mate waarin leerlingen en leerkrachten het gevoel hebben deel te zijn van de groep (inclusie); de mate waarin leerlingen erin slagen echt te luisteren naar elkaar en het eigen oordeel even uit te stellen (bewogenheid of betrokkenheid) en mate waarin leerlingen samen naar oplossingen kunnen zoeken, hierbij het wij-zij denkend overstijgend (samenwerking).

- ⇒ Onderzoeksvraag 1: Kunnen we – rekening houdend met de beperktheid van het onderzoek – een positieve impact waarnemen bij leerlingen en leerkrachten door het inzetten van Deep Democracy tools in Wereldburgerschapeducatie op vlak van inclusie, betrokkenheid en samenwerking?

In het kader van dit onderzoek, reiken we de volgende DD-tools aan: Check-In, Gesprek op voeten; en Debat.⁶ Zoals eerder aangehaald is wereldburgerschapeducatie gericht op het aanreiken van competenties die actief participeren in de samenleving mogelijk maakt, zowel lokaal als globaal. Wereldburgerschap omvat twee pijlers: mondiaal bewustzijn en solidariteit enerzijds en kritisch burgerschap anderzijds. Met leerkrachten wordt gereflecteerd over de manier waarop DD-tools voor mondiale thema's kunnen ingezet worden in de klas. Hierbij worden (mogelijks) polariserende thema's zoals racisme, klimaat of ongelijkheid, niet uit de weggegaan.

- ⇒ Onderzoeksvraag 2: Kunnen de DD-tools ingezet worden om het aanbrengen van mondiale thema's in de klas te ondersteunen?

Aanvullend op de twee onderzoeksvragen, heeft dit project ook tot doelstelling Deep Democracy tools te vertalen naar toegankelijke en onmiddellijk inzetbare methodieken, die aansluiten bij de onderwijscontext en de specifieke doelgroep van kinderen en jongeren.

ONDERSTEUNINGSTRAJECT

Om de geformuleerde onderzoeksvragen te beantwoorden en vooropgestelde doelstellingen te bereiken, werd een ondersteuningstraject uitgetekend.

Het ondersteuningstraject werd geïmplementeerd in 4 scholen, gelegen in Brussel en Vlaanderen. In totaal namen 10 leerkrachten deel (zie lager).

Rekening houdend met de geldende COVID-19 maatregelen, werd het ondersteuningstraject als volgt vorm gegeven:

⁶ De check in is een tool waarbij alle deelnemers de ruimte krijgen om iets over zichzelf of over de agenda/het onderwerp te zeggen bij het begin van een activiteit.

Het gesprek op voeten is een interactieve dialoog om als check in, als start van gesprek/dialoog, als check uit of bij grote groepen in te zetten met de bedoeling het ijs te breken, verschillende meningen te horen of bestaande hiërarchie te breken.

Het debat kan als aparte tool gebruikt worden of ingezet worden. Het debat draait rond een ja/nee vraag. Alle pro's en contra's rond de vraag worden uitgesproken en daarna wordt een inzicht of besluit geoogst.

- De leerkrachten vulden bij de start van het project een intakeformulier in, waarin gevraagd werd naar hun professionele ervaring, hun bekendheid/ervaring met Deep Democracy en wereldburgerschapeducatie. De leerkrachten ontvingen allen het boek *Rebelleren kan je leren* (Matheusen, 2020).
- Er werd een online workshop georganiseerd voor alle deelnemende leerkrachten, begeleid door Hummus. Tijdens deze workshop werden de basisinzichten van Deep Democracy en de toepassingsmogelijkheden in de klas toegelicht. Drie tools werden aangeleerd: Check-in; Gesprek op voeten; en Debat.
- Per school werd een online workshop aangeboden over Wereldburgerschapeducatie, begeleid door Kruit. Samen met de deelnemende leerkrachten werden de mondiale thema's afgebakend die in de klas aangebracht worden met de DD-tools.
- Na afloop van deze twee workshops werd aan de deelnemende leerkrachten gevraagd de DD-tools, zoveel mogelijk in combinatie met de gekozen mondiale thema's, drie keer in de klas toe te passen. Hiertoe was een periode van twee maanden voorzien. Na elke interventie vulden de leerkrachten een online evaluatieformulier in. In deze periode werd per school één supervisiemoment voorzien, online of op school (afhankelijk van de geldende COVID-19 maatregelen) met de begeleider van Hummus.
- Afsluitend werd een online focusgroep georganiseerd met de deelnemende leerkrachten, waarbij ervaringen werden uitgewisseld en verdere toepassingen van DD en WBE in de klas werden besproken.

Het gevoerde onderzoek was een kwalitatief onderzoek. Volgende data werden verzameld:

- 10 leerkrachten uit vier scholen vulden het online intakeformulier in;
- Er werden 20 online evaluatieformulieren ingevuld na een oefenmoment in de klas, waarbij een DD-tool zoveel mogelijk werd gecombineerd met een mondiaal thema. Opmerking: niet alle leerkrachten vonden in de voorziene periode van twee maanden de tijd om drie keer met de DD-tools aan de slag te gaan of om de evaluatie in te vullen.
- In vier scholen werden supervisiemomenten georganiseerd met de begeleider van Hummus en de field notes hiervan werden opgenomen als data.
- Een focusgesprek met de deelnemende leerkrachten.

DEELNEMENDE SCHOLEN, KLASSEN EN LEERKRACHTEN

Scholen

Voor deelname aan dit onderzoeksproject werden basisscholen en leerkrachten aangezocht binnen het eigen netwerk van de partners uit het samenwerkingsverband. Scholen namen deel op basis van vrijwilligheid, interesse en beschikbaarheid. Aan de deelnemende scholen werd gevraagd meerdere leerkrachten uit de 3de graad van het basisonderwijs te laten participeren, dit om de interactie over de opgedane ervaringen tussen de leerkrachten te stimuleren. In 3 van de 4 deelnemende scholen namen 2 of meer leerkrachten deel (zie lager). In een school nam er ook een zorgcoördinator deel.

Gezien de opzet van het onderzoeksproject – het exploreren van de mogelijke relevantie en effect van het gebruik van DD-tools voor WBE en dit in een context van spanning en voortdurende veranderlijkheid – werd gezocht naar basisscholen in een (groot)stedelijke omgeving.

Aan het onderzoek nam één basisschool deel uit Gent, één basisschool uit Mechelen, en twee basisscholen uit Brussel (Schaarbeek en Sint-Jans-Molenbeek).⁷ Hoewel allen gelegen in een (groot)stedelijke context, hebben deze scholen toch een verschillend profiel. Gaande van een kleine school in de groene stadsrand met een eerder homogeen publiek tot een grote en een eerder kleine stadsschool met een zeer divers publiek.

Klassen

Voor dit onderzoeksproject maakten we de keuze voor de leeftijdsgroep van de 3de graad basisonderwijs, met name leerlingen tussen 10 jaar en 12 jaar. Bij de start van het project stelden we zowel basisscholen als secundaire scholen voorop. We kozen in dit kader voor de 3de graad van het basisonderwijs, de leeftijdsgroep die het dichtst aansloot bij de leerlingen in het secundair onderwijs. Zoals hoger aangegeven, was implementatie van het ondersteuningstraject omwille van de geldende COVID-19 maatregelen in het secundair onderwijs niet haalbaar. Daarnaast werd de keuze voor deze leeftijdsgroep ook gemotiveerd door de mondiale thema's. Spannende thema's zoals racisme, klimaat en ongelijkheid kunnen al verder uitgediept worden in interactie met leerlingen uit het 5de en 6de leerjaar.

In totaal waren 9 klassen betrokken bij het ondersteuningstraject. De klassen kennen variatie in grootte:

- 6 klassen van minder dan 20 leerlingen;
- 2 klassen tussen 20 en 30 leerlingen;
- 1 klas met meer dan 30 leerlingen (in deze klas werd lesgegeven via co-teaching).

Leerkrachten

Op basis van het intakeformulier konden een aantal achtergrondgegevens van de deelnemende leerkrachten verzameld worden.

In totaal namen 10 deelnemers deel:

- 3 leerkrachten en zorgcoördinator van de school in Mechelen;
- 1 leerkracht van de school in Gent;
- 2 leerkrachten van de school in Schaarbeek;
- 3 leerkrachten van de school in Molenbeek.

Op basis van gender ging het om een homogene groep, de leerkrachten waren allen vrouwen. Op vlak van andere indicatoren, kende de groep meer heterogeniteit: 8 leerkrachten hadden 1 tot 5 jaar ervaring op de huidige school; 1 leerkracht had 6 tot 10 jaar ervaring en 1 leerkracht had meer dan 20 jaar ervaring. Ook op vlak van leeftijd was er meer spreiding: 4

⁷ De vier deelnemende scholen behoren allen tot het vrije net. Dit berust echter op toevalligheid.

leerkrachten waren tussen 20 en 30 jaar; 3 leerkrachten tussen 31 en 40 jaar; en 3 leerkrachten tussen 41 en 50 jaar.

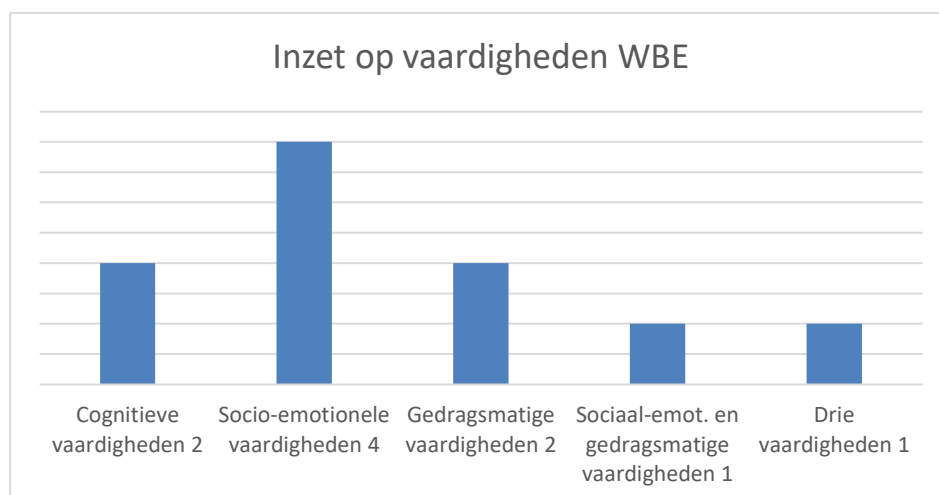
Leerkrachten zijn omwille van uiteenlopende redenen, motivaties ingestapt in het traject. Er zijn vijf leerkrachten die deelnemen op vraag van de directie, drie daarvan vermelden daarnaast ook nog een persoonlijke motivatie. Enerzijds wensen deelnemers meer te weten over Deep Democracy (5 keer vernoemd) en de toepassing van DD-tools in de klas (5). Anderzijds zijn ze op zoek naar methoden om samenwerking te versterken (5), de betrokkenheid van de leerlingen in de klas te vergroten (4) en een positief klasklimaat te realiseren (6). Tenslotte geven de leerkrachten ook aan dat ze op zoek zijn naar een innovatieve aanpak van wereldburgerschapseducatie (3).

Voor de start van het ondersteuningstraject, vroegen we de leerkrachten naar hun voorkennis van of ervaring met Deep Democracy en hun aanpak van wereldburgerschapseducatie in de klas.

Van de deelnemende leerkrachten had slechts één leerkracht al voorgaande ervaring met Deep Democracy. Als onderdeel van het traject, lazen de leerkrachten zich in over Deep Democracy via het boek *Rebelleren kan je leren* (Matheusen, 2020).

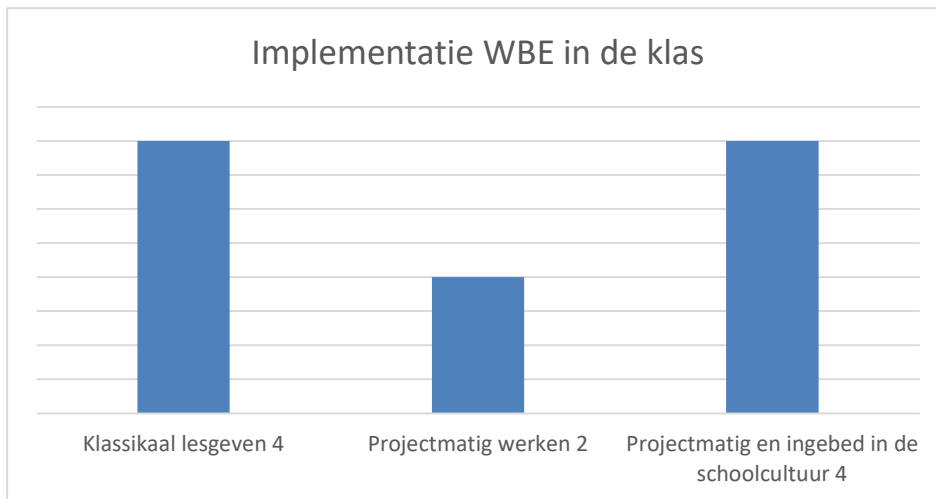
Voor de start van het traject, beschouwden de meeste leerkrachten (7) het hebben van onvoldoende kennis of ervaring een belangrijke belemmering om DD toe te passen in de klas.

Ook de aanpak van WBE in de klas verschilt onder de deelnemende leerkrachten. De meeste leerkrachten zetten hoofdzakelijk in op één component van WBE: cognitieve vaardigheden (2); of sociaal-emotionele vaardigheden (4); of gedragsmatige vaardigheden (2). Enkele leerkrachten zetten in op een combinatie van vaardigheden: sociaal-emotionele en gedragsmatige vaardigheden (1) en een combinatie van de drie vaardigheden (1).

Figuur 1: Inzet op vaardigheden WBE

De manier waarop WBE wordt aangebracht in de klas varieert sterker. 4 leerkrachten brengen WBE vooral aan via klassikaal lesgeven; 2 leerkrachten via projectmatig werken; en 4 leerkrachten via een combinatie van projectmatig werken en inbedding in de schoolcultuur.

Figuur 2: Implementatie WBE in de klas

Thema's die leerkrachten vermijden in de les of moeilijk vinden zijn wereldeconomie, gendergelijkheid, industrie, steden en woonkernen en homoseksualiteit. Vijf leerkrachten geven in het intakeformulier aan dat ze geen enkel thema vermijden of moeilijk vinden.

In het intakeformulier verwoorden enkele leerkrachten ook de doelstellingen die zij met WBE in de klas nastreven. Leerkrachten verwijzen hierbij naar het deel uitmaken van maar ook verantwoordelijk zijn voor een groter geheel; het belang van een eigen mening te durven formuleren en het besef van mening te mogen verschillen; het ontwikkelen van zelfstandigheid en het leren nemen van eigen initiatief; en tenslotte het stimuleren van weerbaarheid en het geloof in eigen kunnen. We lezen hierin doelstellingen verbonden aan kritisch burgerschap en mondiaal bewustzijn, de vaardigheden gelinkt aan wereldburgerschap en het leren met hart, hoofd en handen.

'Met WBE wil ik de leerlingen meegeven dat ze deel uitmaken van een groter geheel en dat hun keuzes en handelingen een verschil kunnen maken in de wereld.'

'Met WBE wil ik de leerlingen meegeven dat ze weerbaar worden gemaakt om te functioneren binnen onze maatschappij. Ik wil hen graag meegeven dat waar een wil is, ook een weg is.'

IMPLEMENTATIE IN DE KLAS

Na de workshops over DD-tools en wereldburgerschapseducatie, werd aan de leerkrachten gevraagd de tools, in combinatie met een mondiaal thema, op drie verschillende momenten in te zetten en dit gespreid over een periode van twee maanden.

De leerkrachten konden vrij kiezen op welke DD-tool – Check-In, Gesprek op voeten, of debat – ze gingen inzetten. Na elk oefenmoment, vulden de leerkrachten een online

evaluatieformulier in. In dit formulier werd gevraagd naar de tool die werd ingezet; het mondiaal thema dat werd aangereikt en de manier waarop het oefenmoment was verlopen.

In totaal werden 20 evaluatieformulieren ingevuld, niet alle deelnemende leerkrachten slaagden er dus in om 3 oefenmomenten in te bouwen in de eigen lespraktijk gedurende de voorziene periode van twee maanden of om het evaluatieformulier in te vullen. Hiertoe werden de volgende redenen aangegeven: functieverandering, ziekte en tijdsgebrek.

Van de drie tools, werd het Gesprek op voeten het vaakst ingezet (9), daarna de Check-In (6) en als laatste het Debat (4). Een leerkracht zette ook de tool Gouden pijlen⁸ in. Hieronder is een overzicht te vinden van de DD-tools die werden ingezet tijdens de 3 oefenmomenten.

DD-tool	Oefenmoment 1	Oefenmoment 2	Oefenmoment 3
Check-In	3	2	1
Gesprek op voeten	5	2	2
Debat		1	3
Andere		1 (Gouden pijlen)	

Tabel 1: Overzicht inzet DD-tools over 3 oefenmomenten

De leerkrachten konden niet alleen vrij kiezen tussen de aangereikte DD-tool, ze konden ook zelf de mondiale thema's bepalen die in combinatie met de DD-tools ingezet werden. Naast mondiale thema's kozen sommige leerkrachten ook voor meer algemene thema's tijdens de oefenmomenten. Wat de mondiale thema's betreft, kwam het thema duurzame ontwikkeling/klimaat (in de ruime zin) het vaakst aan bod. Hieronder is een overzicht van de aangereikte thema's te vinden.

Mondiale thema's	Algemene thema's
(Duurzaam omgaan met) water (2)	Verloop van de paasvakantie (3)
Democratie (3)	Geven van complimenten
Duurzame ontwikkeling (2)	Debat over actualiteit (bijvoorbeeld inkorting van zomervakantie) (2)
Klimaatverandering	Geen thema (1)
Invloed van mens op biotoop van dieren	
Godsdienst	
Economische ongelijkheid	
Gezondheid	
Energie	

Tabel 2: overzicht van gekozen thema's als context voor het inzetten van de DD-tools.

⁸ De gouden pijlen kunnen ingezet worden voor conflictresolutie of voor het geven van erkenning. Deelnemers zeggen alle waarderende dingen die ze voelen of denken over de andere persoon.

In dit luik bespreken we de bevindingen van het ondersteuningstraject, op basis van de data verzameld via de evaluatieformulieren, supervisiemomenten en het focusgesprek. We laten de stem van de leerkrachten duidelijk doorklinken via het opnemen van citaten en quotes.

IMPACT VAN DE DD-OEFENMOMENTEN OP LEERLINGEN EN LEERKRACHTEN

Vooropgestelde doelen

Uit de evaluaties van de in totaal 20 gerapporteerde oefenmomenten blijkt dat de deelnemende leerkrachten het oefenen van bepaalde vaardigheden het vaakst als doel stellen (13). Hierbij gaat het vooral om het leren uiten van een mening, het luisteren naar elkaar, en het respecteren van andere meningen. Daarnaast hebben leerkrachten de DD-tools ook gehanteerd bij de inleiding op een nieuw thema: de DD-tools voor verzamelen van ideeën of het opstarten van een dialoog (4). Tenslotte werd het oefenmoment enkele malen ingezet om een thema verder uit te werken (2).

Vooropgestelde doelen van de DD-oefenmomenten
Inleiding op een thema (ideeën verzamelen/dialoog starten) (4)
Uitwerking van een thema (nieuwe kennis, verschillende invalshoeken of standpunten inventariseren, oplossingen bedenken) (2)
Oefenen van bepaalde vaardigheden (menig formuleren; luisteren; iedereen een stem geven; andere meningen respecteren, kritisch nadenken, gevoelens uiten) (13)
Geen (1)

Tabel 3: Vooropgestelde doelen tijdens het oefenmoment

"Ik vind het positief dat je door de tools de minderheidsstem naar boven kan laten komen. Dat spreekt me echt aan. De kinderen die anders heel stil zijn, krijgen ook de kans om hun mening te zeggen of te tonen."

"De leerlingen worden uitgedaagd om opnieuw te denken en verder te denken. Je kan van mening veranderen en evolueren. Het stopt niet bij je eerste mening."

Bereikte doelen

De doelen die het meest bereikt worden in de verschillende oefenmomenten zijn volgens de leerkrachten het aanreiken en oefenen van vaardigheden met betrekking tot het vormen en het uiten van een eigen mening en het luisteren naar elkaar (7). Ook rapporteerden een aantal leerkrachten dat betrokkenheid van de leerlingen tijdens de oefenmomenten toeneemt en dat

alle leerlingen deelnemen aan het gesprek (5). Leerlingen komen ook tot nieuwe ideeën of oplossingen tijdens de oefenmomenten met DD-tools (4).

Bereikte doelen tijdens de DD-oefenmomenten
Durven mening uiten en van mening veranderen; en luisteren naar elkaar (incl. minderheidsthem) (7)
Betrokkenheid van de leerlingen - alle leerlingen nemen deel (5)
Leerlingen vinden nieuwe ideeën of oplossingen (4)
Kritisch ten opzichte van het eigen denken en handelen (1)
Empathie/inleven (1)
Het oefenmoment verliep niet goed (1)
Andere (geen antwoord en 'als leerkracht de groep loslaten') (2)

Tabel 4: Bereikte doelen tijdens het oefenmoment

"Leerlingen spraken met respect tegen elkaar, ook al waren er verschillende meningen. Leerlingen leken durf te hebben om hun mening te delen. Ze werden door elkaar echt uitgedaagd om kritisch te zijn tegenover hun denken en handelen."

"De meerderheid van de leerlingen waren betrokken. De kinderen hadden effectief ideeën om anders om te gaan met waterverbruik."

"Er was 1 minderheidsthem heel duidelijk. Ik vroeg wie herkent dit en bijna de volledige groep ging achter haar staan. Ze voelde zich duidelijk gesteekt."

Niet-bereikte doelen

Aan de andere kant is het luisteren naar elkaar of je mening en gevoelens uiten voor sommige leerlingen ook moeilijk (5) en kwamen tijdens een aantal oefenmomenten niet alle leerlingen aan bod (5). Klasdynamiek bemoeilijkt soms het werken met DD-tools (2). Leerkrachten rapporteren ook factoren die betrekking hebben op het eigen handelen, zoals het competent inzetten van de tools (3) en het voldoende loslaten van de leerlingen (2). Ook de praktische organisatie van het oefenmoment heeft een impact op het niet-bereiken van de vooropgestelde doelen (2). Er zijn ook leerkrachten die in het oefenmoment alle vooropgestelde doelen behalen (3).

Niet-bereikte doelen
Leerlingen vonden het moeilijk (onwennig om gevoelens te uiten, moeilijk om naar elkaar te luisteren) (5)
Niet iedereen deed mee, of niet alle meningen kwamen aan bod (5)
Als leerkracht de tools gebruiken (zoals moeilijkheden met afronding van het gesprek, de vraagstelling nog verbeteren, diepgang van het gesprek) (3)
Praktische organisatie van het oefenmoment (omgevingslawaaï, online les) (2)
Klasdynamiek (grenzen respecteren, chaos) (2)
Als leerkracht de leerlingen loslaten, niet zelf argumenten aanbrengen (2)
Geen (3)

Tabel 5: Niet-bereikte doelen tijdens het oefenmoment

"Verliep best stroef. Niet iedereen wou iets zeggen. Ze vonden het maar vreemd."

"Niet iedereen wou iets zeggen, maar dat lieten we toe."

"Samen met Fanny (DD facilitator) heb ik de leerlingen laten tekenen als check out. Dit hielp de stille leerlingen omdat ze iets konden laten zien en hierover vertellen."

Reacties van de leerlingen

De leerkrachten hebben hoofdzakelijk een positieve reactie van de leerlingen ervaren bij het inzetten van de DD-tools in de klas. Leerlingen zijn enthousiast, meewerkend en geïnteresseerd (9) en voelen zich veilig (2). Maar leerkrachten melden ook dat leerlingen zich niet onmiddellijk comfortabel voelen bij het participeren aan deze nieuwe methodieken (4) en dat bepaalde leerlingen niet actief deelnemen (5). Uit de verdere toelichting van de leerkrachten blijkt echter dat eerder passieve betrokkenheid niet mag verward worden met niet-betrokkenheid.

Reactie van de leerlingen op de DD-oefenmomenten
De leerlingen zijn enthousiast, werken goed mee, gemotiveerd en geïnteresseerd (9)
De leerlingen zijn enthousiast, maar sommigen blijven stil (5)
De leerlingen voelen zich onwennig (4)
Ze luisteren naar elkaar en voelen zich veilig (2)

Tabel 6: Reactie van leerlingen op DD-tools

"Ik vind het positief dat je door de tools de minderheidsstem naar boven kan laten komen. Dat spreekt me echt aan. De kinderen die anders heel stil zijn, krijgen ook de kans om iets te tonen waar ze achter staan."

"Tijdens de nabespreking bevraag ik alle leerlingen, dan blijkt dat alle leerlingen, ook de stille leerlingen wel iets hebben bijgeleerd. Ook de niet actieve leerlingen blijken betrokken te zijn, het is niet omdat ze hun mening niet geven, dat ze niet betrokken zijn."

"Leerlingen genieten van de DDtools en vragen om het meer te doen: 'er is niemand die al ooit aan mij gevraagd heeft hoe ik me voel.'"

"Thuis kan ik zo niet babbelen."

Uit het focusgesprek en de supervisiemomenten wordt duidelijk dat het inzetten van DD-tools ook bepaalde spanningen binnen de groep bloot kan leggen of bepaalde gevoelens in de klasgroep naar boven kan brengen. Vooral die spanningen en ongemakken die eerder onbesproken, onder de waterlijn blijven. Op die manier werden de oefenmomenten ook leermomenten voor de leerkrachten, leermomenten over de eigen klasgroep.

Zo bleek tijdens een supervisiemoment de onrust en de polarisatie in de klas groot. Daardoor verliep het debat ook zeer moeizaam. De leerkracht die de les begeleidde was niet de vaste klasleerkracht en duidelijke klasregels rond 'luisteren en spreken' waren er niet. Door de inbreng van de DD-facilitator en de reflectie met de leerkracht achteraf werd dit bloot gelegd.

"Het thema kwam minder op de voorgrond. Dynamiek tussen de leerlingen kwam meer naar boven. Ondergrondse spanningen kwamen naar boven. Het was tof om te zien dat de DD-facilitator ermee aan de slag ging. Ze laat de kinderen aan het woord en de spanningen komen naar boven. Het thema was klimaat, maar ik heb veel andere dingen van de groep geleerd."

"Een leerling zei 'we luisteren niet naar elkaar in de klas'. Als leerkracht heb ik toen gevraagd: 'Wie herkent dit? En wat heb je nodig?' De hele klas ging achter deze leerling staan. Ze voelde zich erg gesterkt. We hebben toen samen besproken hoe we dit kunnen oplossen. Dit was een zeer positieve ervaring. Ik ga dit in de toekomst blijven gebruiken om naar de sfeer in de klas te peilen."

Uit een ander supervisiemoment blijkt de (veranderende) rol van de leerkracht. De meta-skills van de leerkracht zijn belangrijk.

"Een leerling zei 'ik haat school'. De andere leerlingen beaamden dat. Ik ben met hen in gesprek gegaan. Het hele jaar kwam eruit met al de coronamaatregelen. Ik heb geluisterd. En daarna hebben we samen bekeken hoe we ermee aan de slag kunnen. De leerlingen vonden dit positief. Als leerkracht leer je luisteren naar je leerlingen. Hun mening is misschien niet altijd wat we willen horen, maar ze mag er wel zijn."

De leerkracht gaf aan dat ze door de DD-tools heeft geleerd om te luisteren naar de leerlingen en zelf niet te oordelen. Voordien zou ze deze opmerking geparkeerd hebben of individueel met de leerling besproken hebben. Nu is het een leermoment voor de hele klas, waarop de nee-stem ook aan bod mocht komen.

In de nabespreking van een supervisie komt ook aan bod dat de leerkrachten moeite hebben met de polarisering in de klas; wat hun rol is en hoe ze moeten omgaan met hun eigen persoonlijke mening. De leerkrachten geven aan dat ze veel geleerd hebben doordat ze de vraagstelling van de DD-facilitator op dat moment konden observeren. Tijdens een moeizame discussie over het geloof ging de DD-facilitator verder met het naar boven brengen van alle stemmen en vragen naar herkenning. Hierdoor gingen de leerlingen dieper nadenken over het thema en werd er een gemeenschappelijke basis gevonden. Daarnaast kwamen zo ook de verschillende stemmen binnen de verschillende groepen naar boven.

"We hebben gezien dat er geen echte groepen zijn. Want binnen de groep (moslims, christenen) zijn er ook onderling veel verschillen."

Volgens de leerkrachten heeft het werken met DD-tools het vaakst impact op een positief klasklimaat, waarbij leerlingen naar elkaar luisteren en elkaars mening respecteren (17). Ook stellen leerkrachten een positieve impact vast op de spreekdurf van de leerlingen (15). De deelnemende leerkrachten zien ook een bijdrage van de DD-tools aan de betrokkenheid bij het thema (12) en kennis en vaardigheden over het thema (8). Samenwerking tussen de leerlingen is het minst vaak (3) gerapporteerd door de leerkrachten na een oefenmoment.

Impact van de DD-tool
Positief klasklimaat: leerlingen luisteren naar elkaar en respecteren elkaars mening (17)
Leerlingen durven spreken (15)
Betrokkenheid bij het thema (12)
Kennis en competenties over het thema (8)
Samenwerking tussen leerlingen (3)

Tabel 7: Impact van DD-tools op WBE

Uit het focusgesprek blijkt dat een aantal leerkrachten ervaren dat de mondiale thema's verdiept en verbreed kunnen worden dankzij de inzet van DD-tools. Leerlingen leren verschillende standpunten innemen en een situatie vanuit verschillende invalshoeken bekijken.

"Tijdens het debat hebben de leerlingen echt leren kijken naar het thema vanuit de verschillende standpunten."

"Het thema wordt verder opengetrokken. Je kan veel verder gaan in de thema's, minder oppervlakkig. De kinderen gaan verder nadenken. Je kan extra vragen stellen."

"Een leerling na het debat: " We leren hier dat de aarde voor ons zorgt maar dat wij ook voor de aarde moeten zorgen. Dat wil ik echt doen."

Het debat in de klas heeft meerdere uitwerkingen. Leerlingen bekijken thema's en gebeurtenissen vanuit verschillende perspectieven, zien meerdere facetten en bedenken indien van toepassing alternatieve oplossingen. Ook laten leerlingen elkaar vaker uitspreken en be- of veroordelen de anderen minder.

Tijdens het supervisiemoment gaf een leerkracht een voorbeeld van veranderingen in gedrag bij de enkele leerlingen. Na een documentaire over het weggooien van kleding en een debat hierover in de klas heeft de klas een vintagewinkel bezocht. Leerlingen die eerder enkel merkkledij promoten zagen nu de waarde van vintagekleding en het verantwoord doneren van kledij.⁹

In een supervisiemoment kwam tijdens een debat over klimaatverandering en wat de leerlingen hier zelf aan kunnen doen ook een inhoudelijke discussie naar boven. Er werd hevig gediscussieerd over de vraag over onderscheid tussen vis en vlees. De leerkracht zou dit in een volgende les verder kunnen uitwerken en aan lesinhoud koppelen. Volgens de leerkracht

⁹ Dit is een voorbeeld van de leerkracht. Bij Wereldburgerschapseducatie draait het om multiperspectiviteit en worden leerlingen uitgedaagd om na te denken over de keuzes die ze maken, dit kan leiden tot een gedagsverandering. Het is niet de bedoeling om bepaalde nieuwe normen op te leggen.

is het motiverend en inspirerend om verder te werken met de thema's die de leerlingen zelf aanreiken.

Leerkrachten geven daarnaast ook aan dat ze nog meer willen oefenen met de DD-tools in de klas alvorens ze verder aan de slag gaan met mondiale thema's en dat ze nog zoeken hoe ze bepaalde thema's kunnen opentrekken met behulp van de DD-tools. Een aantal uitgewerkte praktijkvoorbeelden zou hen daarbij helpen. Ook vraagt het werken met DD-tools in WBE een zekere openheid van leerkrachten, bijvoorbeeld het loslaten van eigen mening, leerling meer ruimte geven om eigen opvattingen te delen en oplossingen aan te dragen.

"Het is als leerkracht moeilijk om de mening van leerlingen niet te sturen. Dat moet je als leerkracht echt leren loslaten. Ik heb geleerd om een debat te coördineren en niet met mijn eigen mening aan te komen."

"Het is moeilijk om de verschillende rollen te combineren. Je moet veel oefenen en opnieuw proberen."

"We vertrokken vanuit een gesprek op voeten en gingen over in een debat, die overgang voelde aan als een kleine overwinning. Ook het 'loslaten' en het van de leerlingen zelf laten komen, voordien merk ik dat ik het soms toch te hard wou duwen in bepaalde richtingen. Het voelde goed aan om neutraal te modereren. Dit zelfvertrouwen kreeg ik na een sessie in de klas met de DD-facilitator."

BLIJVENDE INZET VAN DD-TOOLS

Leerkrachten zijn van plan om de DD-tools ook na afloop van dit kortlopend, verkennend onderzoek in te zetten in de klas. De meeste zouden de DD-tools op dezelfde manier inzetten (11), en in 9 gevallen rapporteren de leerkrachten dat ze de tools opnieuw maar op een andere manier wensen te gebruiken. Leerkrachten zouden de praktische aanpak wijzigen of inhoudelijke veranderingen aanbrengen.

Er wordt geen enkele keer gerapporteerd dat de leerkracht de DD-tools niet meer wenst te gebruiken.

In de toekomst
Ga ik de DD-tool opnieuw gebruiken, op dezelfde manier (11)
Ga ik de DD-tool opnieuw gebruiken, op een andere manier (9)
- Praktische aanpak (andere locatie, tijdstip, rustige omgeving, aanpak van kringgesprek, leerlingen laten rechtstaan) (5)
- Inhoudelijke veranderingen (ander thema, meer verdiepen, ander doel, afsluiting) (6)
Ga ik de DD-tool niet meer gebruiken (0)

Tabel 8: Gebruik van DD-tools na afloop van onderzoek

De deelnemende leerkrachten willen meer ervaring op doen in het werken met deze tools (5). Ook de betrokkenheid van leerlingen moet volgens de leerkrachten nog wat gestimuleerd worden om deze tools ten volle kunnen benutten (al zal deze betrokkenheid net door het hanteren van de tools ook vergroot worden) (5).

Wat miste je om al je doelen te bereiken?
Ervaring, oefening bij leerlingen en leerkrachten (5)
Betrokkenheid van alle leerlingen, luisteren naar elkaar, durf om te spreken (5)
Andere (Afsluiting van de werkvorm, inhoudelijk thema, diepgang) (3)
Ik miste niets (6)

Tabel 9: Betere inzet van de tools

Uit de supervisiemomenten en het focusgesprek blijkt ook dat er naast de tools die aangeboden werden binnen dit kortlopend traject, nog verscheidene andere technieken en tools zijn om in te zetten in de klas en die een antwoord kunnen bieden op de vragen van de leerkrachten rond de betrokkenheid van leerlingen, de vraagstelling en het afronden van een gesprek of debat.

De leerkrachten zien nog meer mogelijkheden in de klas en op school om DD-tools in te zetten; Gaande van 'altijd' en 'bij elk vak of elk project' tot het bespreken van de actualiteit of een specifieke momenten zoals bij de opstart of afsluiting van de schoolweek.

Mogelijkheden voor het inzetten van DD-tools
Bij elk project (6)
Bij elk vak/alle thema's (5)
Altijd (4)
Op specifiek moment (zoals na weekend, op vrijdagmiddag, elke ochtend) (3)
Om de actualiteit te bespreken (3)
In bepaalde vakken zoals levensbeschouwing, taal, WO (3)

Tabel 10: Verruimde inzet van DD-tools

Uit het focusgesprek blijkt dat het ondersteuningstraject door de leerkrachten positief wordt geëvalueerd en het belang ervan wordt onderstreept. Zeker de momenten waarop de DD-facilitator aanwezig was in de klas werd als erg ondersteunend en leerrijk ervaren. De leerkrachten leerden op die manier al doende op welke manier de DD-tools kunnen ingezet worden en hoe de verschillende werkvormen gecombineerd kunnen worden. Ook konden ze zelf observeren hoe de klasdynamiek was bij aanvang en evolueerde doorheen de oefeningen. De leerkrachten geven ook aan dat de feedback achteraf en het gezamenlijk reflecteren over het lesmoment erg leerzaam zijn.

De rol die een leerkracht vervult tijdens de oefenmomenten met de DD-tools verschilt van de rol die de leerkracht aanneemt op andere momenten in de klaspraktijk. Leerkrachten vinden het niet altijd makkelijk om te schuiven tussen deze rollen, bijvoorbeeld tijdens het debat. De opvattingen en meningen van de leerlingen mogen niet gestuurd worden, maar moeten net ruimte krijgen. Een dergelijke houding vraagt van de leerkrachten veel openheid en vertrouwen.

"Het ondersteuningstraject is nodig; de leerlingen moeten het werken met tools gewoon worden, en ook als leerkracht moet je eraan wennen. Het is niet evident."

"Het was fijn om de DD-facilitator aan het werk te zien in mijn klas en om zelf eens te observeren. Ik had zelf al een aantal keer het gesprek op voeten gedaan maar de overgang naar het debat vind ik moeilijk."

De deelnemende leerkrachten geven in het focusgesprek ook aan dat ze de DD-methodiek willen integreren in de eigen team- en schoolwerking. Ze hebben de ervaringen, opgedaan tijdens dit interventietraject, gedeeld met collega's. Door samen te werken met collega's en DD-tools op verschillende manieren en meerdere momenten toe te passen, kunnen leerkrachten zelf meer oefenen en vertrouwen krijgen. Ook zullen de leerlingen vaker werken met de DD-tools en er meer bekend mee raken. Op die manier kan het draagvlak voor het inzetten van DD-tools op school vergroot worden.

"Collega's zijn ook enthousiast. Het biedt veel mogelijkheden ook binnen het team: samen overleggen, de minderheidsstem beluisteren in een divers leerkrachtenteam."

"Het is niet eenvoudig om DD uit te leggen aan collega's. De beste methode is om de tools zelf uit te testen in het team, zodat collega's het zelf ervaren. Dit zal hun interesse verhogen om de tools ook toe te passen in de klas."

"Belang van DD-tools gaat verder dan de thema's; onthaal in de klas, projectwerking, actualiteit. Bij ons op school is er ruimte om dit toe te passen. De tools zijn activerend, mee verantwoordelijkheid geven aan leerlingen in heel de klas. Dit moet ingebed zijn in de klas- en schoolcultuur."

Uit een supervisiegesprek blijkt ook het belang van de schoolwerking en -cultuur voor de integratie van DD-tools in WBE. Het werken met de nieuwe DD-tools wordt in deze school als positief ervaren, mede door de reeds opgebouwde ervaring rond verbindende communicatie en herstelgericht werken enerzijds en de rol van de directie en zorgcoördinatie die dit actief ondersteunen anderzijds. Het werken met DD gaat zo deel uitmaken van een hele schoolbenadering.

CONCLUSIES

In dit concluderende luik, formuleren we op basis van bovenstaande bevindingen een gericht antwoord op de twee onderzoeksvragen die we bij de start van het onderzoek geformuleerd hebben.

- *Onderzoeksvraag 1: Kunnen we – rekening houdend met de beperktheid van het onderzoek – een positieve impact waarnemen bij leerlingen en leerkrachten op vlak van inclusie, betrokkenheid en samenwerking?*

Zoals eerder aangegeven, betreft het hier een kortlopend (januari – juni 2021) en kleinschalig onderzoek (4 scholen en 10 leerkrachten) op basis van een beperkt traject (volledig online traject, rekening houdend met de geldende COVID-19 maatregelen tijdens het onderzoek).

Toch blijkt er – op basis van de zelfrapportering van de leerkrachten via online evaluatieformulieren, supervisiemomenten en een groepsgesprek – een positieve impact waar te nemen bij leerkrachten en leerlingen.

Leerkrachten rapporteren een positief effect van het werken met de DD-tools op vlak van een positief klasklimaat; leerlingen die het woord durven nemen en een eigen mening vertolken; en een verhoogde betrokkenheid van de leerlingen bij het klasgebeuren. De positieve effecten die aangehaald worden door de leerkrachten hebben voornamelijk betrekking op inclusie en betrokkenheid, in mindere mate op samenwerking.

Het werken met de DD-tools maakt het mogelijk de ganze klasgroep te betrekken. Ook al participeerden niet alle leerlingen op een actieve manier, uit de nabespreking blijkt dat ook zij betrokken waren bij de oefeningen.

Daarnaast behaalden de leerkrachten het meest resultaat op vlak van het oefenen van bepaalde vaardigheden, zoals het formuleren van een mening; iedereen een stem geven, het respecteren van andere meningen, het kritisch nadenken en het uiten van gevoelens.

Wanneer een oefenmoment niet vlot verliep, kon dit volgens de leerkrachten vooral toegeschreven worden aan de onbekendheid met de tools, zowel aan de kant van de leerlingen als de leerkrachten. Het efficiënt en competent inzetten van de DD-tools vraagt meer oefening, begeleiding en ondersteuning. Hoewel leerlingen enthousiast en betrokken reageerden op deze nieuwe werkwijze, was het ook voor hen een nieuw gegeven om met deze tools aan de slag te gaan.

Ook merkten leerkrachten op dat de rol die zij als begeleider van een DD-tool opnemen verschilt van de rol als leerkracht op andere momenten in het klasgebeuren. Het schuiven tussen beide rollen blijkt niet makkelijk te zijn en vraagt voldoende oefening. De spanning die de leerkrachten ervaren heeft betrekking op de nood aan het verder ontwikkelen van meta-skills. Met meta-skills verwijzen we naar vaardigheden zoals intuïtie, helderheid, superluisteren, compassie en neutraliteit.

Daarnaast geven leerkrachten aan dat zij de eigen klasgroep opnieuw leerden kennen; een ander, vollediger beeld kregen van de leerlingen en de klas. Door het inzetten van DD-tools werden bepaalde spanningen binnen de groep blootgelegd en besproken, spanningen die voordien misschien onbesproken zouden blijven. Uit de reflecties van de leerkrachten kwam duidelijk naar voren dat de DD-tools gehanteerd kunnen worden zowel als vakdidactische als groepsdynamische tools.

- *Onderzoeksvraag 2: Kunnen de DD-tools ingezet worden om het aanbrengen van mondiale thema's in de klas te ondersteunen?*

Het inzetten van DD-tools ter ondersteuning van de mondiale thema's was een tweede aandachtspunt van dit onderzoek. Het antwoord op de tweede onderzoeksvraag is minder eenduidig dan het antwoord op de eerste vraag.

Enerzijds ervaren leerkrachten dat de mondiale thema's verdiept en verbreed kunnen worden dankzij de inzet van DD-tools. Anderzijds geven leerkrachten aan dat het aan de slag gaan met mondiale thema's meer oefening en competentie-opbouw vraagt. Een aantal uitgewerkte praktijkvoorbeelden, waarin de linken tussen Deep Democracy en mondiale thema's expliciet gelegd worden, zou hierbij ondersteunend zijn.

Leerkrachten ervaren ook dat het werken met DD-tools en wereldburgerschap, nog meer dan het inzetten van DD-tools als groepsdynamische tools, het aannemen van een specifieke rol vraagt. Het gaat dan onder meer om het loslaten van de eigen mening, het niet sturen van de opvattingen van de leerlingen, het geven van voldoende ruimte om een minderheidsstem te vertolken en het aandragen van alternatieve oplossingen (zie hierboven, het belang van het ontwikkelen van meta-skills). Dit is een uitdaging voor leerkrachten, maar het kan ook als een 'bevrijding' ervaren worden. Leerkrachten ervaren dat ze de expertrol kunnen delen met de klas, en dat de meerstemmigheid in de klas werkt wanneer de leerlingen de mogelijkheid krijgen om hun stem te vertolken.

Meer concreet, geven leerkrachten aan dat verschillende vaardigheden op vlak van kritisch burgerschap geoefend werden via de DD-tools. Het gaat dan om vaardigheden zoals luisteren naar de ander, het uiten van een eigen mening, het respecteren van verschillende opvattingen, geïnformeerd een gesprek aan kunnen en durven gaan.

Leerkrachten rapporteren eveneens dat leerlingen meer betrokken zijn bij de aangebrachte mondiale thema's en dat er via het hanteren van de DD-tools meer kennis en vaardigheden rond deze thema's kunnen aangereikt en opgebouwd worden. Er wordt onder meer verwezen naar het in kaart brengen van verschillende perspectieven en invalshoeken en het vinden van oplossingen en acties.

Met betrekking tot mondiaal bewustzijn (sociale, economische en ecologische verbondenheid) werkten de leerkrachten voornamelijk rond thema's op vlak van klimaat, duurzame ontwikkeling en duurzaam omgaan met water.

Aansluitend bij bovenstaande bevindingen, werd doorheen dit onderzoek duidelijk dat de deelnemende leerkrachten overtuigd zijn geraakt van de mogelijkheden van het duurzaam en geïntegreerd inzetten van de Deep Democracy tools in de klas- en schoolpraktijk. Geen enkele van de deelnemende leerkrachten gaf aan de tools na afloop van het project niet meer te zullen gebruiken.

Leerkrachten zien niet alleen mogelijkheden voor het toepassen van DD-tools in de eigen klas (uitwerken van bepaalde thema's, vakken of projecten; het bespreken van de actualiteit of bij specifieke momenten zoals bij de opstart of afsluiting van de schoolweek) maar ook op schoolniveau (samenwerking binnen eigen team of op schoolniveau; collega's bekendmaken met gebruik van DD-tools).

De deelnemende leerkrachten willen meer ervaring op doen in het werken met deze tools. Het voldoende onder de knie krijgen van de DD-tools vraagt om tijd, ruimte en oefening. Ze onderstrepen dan ook het belang van een meer uitgebreid opleidingstraject, ondersteuning op de klasvloer en intervisie. Idealiter wordt er aan zo'n initieel opleidingstraject mogelijkheden tot intervisie of lerend netwerk gekoppeld. De begeleiding door een externe facilitator die niet beoordelend werkt werd ook als belangrijk aangeduid.

DE STAP VERDER

Uit dit verkennend onderzoek blijkt dat de DD-tools een positieve impact hebben op de inclusie en betrokkenheid van leerlingen enerzijds en op de uitwerking van mondiale thema's in de klas anderzijds. Het onderzoek toont aan dat de DD-tools zowel als didactische werkvorm voor WBE ingezet kunnen worden als voor klasmanagement. Uit het onderzoek blijkt duidelijk het potentieel van DD-tools voor WBE, maar ook voor ruimere implementatie in de klas- en schoolpraktijk.

De resultaten van dit onderzoek tonen het belang van het ondersteuningstraject voor leerkrachten. Zowel voor leerkrachten die starten met het toepassen van DD-tools in WBE als voor leerkrachten die reeds ondersteuningstraject achter de rug hebben. Er is nood aan het meer en blijvend oefenen met de DD-tools, aan het zich eigen maken van de metaskills en aan reflectie over de eigen praktijk gefaciliteerd door een meer ervaren DD-facilitator en tussen leerkrachten onderling.

DD-tools kunnen in het lager onderwijs niet enkel toepassing vinden bij het aanreiken van mondiale thema's. Leerkrachten geven aan dat de tools ook ingezet kunnen worden voor het aanbrengen en uitdiepen van nieuwe thema's, op bepaalde momenten in de week of het schooljaar, en bij momenten van spanning of onrust in de klas. De tools kunnen nog verder verfijnd worden voor deze leeftijdscategorie en andere DD-tools kunnen nog aangeboden worden. Daarbij dient ook aandacht geschonken te worden aan enkele randvoorwaarden zoals de ruimte, tijdstip en praktische organisatie.

Er is nood aan verdere inhoudelijke uitdieping van de thema's van Wereldburgerschapseducatie, met name voorbeelden waarbij de DD-tools en de mondiale thema's geïntegreerd uitgewerkt zijn. Leerkrachten geven in het onderzoek aan dat ze zich hierin verder willen bekwamen en dat voorbeelden uit de praktijk hen hierin zouden kunnen ondersteunen.

Daarnaast is er ook vraag naar het uitwisselen van goede praktijken met collega's binnen en buiten de eigen school. Binnen de eigen school is het ook belangrijk om collega's te betrekken bij het toepassen van DD-tools in WBE zodat leerlingen over de verschillende leerjaren leren werken met Deep Democracy. Hierdoor kunnen leerlingen meer vertrouwd worden met de tools, en kunnen leerkrachten oefenen en uitwisselen met collega's.

Bovendien kan het werken met DD-tools met leerlingen én met leerkrachten ook geïntegreerd worden in de schoolwerking en -beleid. Enerzijds voelen leerkrachten zich hierdoor gesteund en anderzijds geven leerkrachten aan dat het werken met DD-tools ook positief kan zijn voor de teamwerking binnen de school.